

FOTOĞRAF AA / BÜLENT DORUK

İslam Sanatının Sıradışı Hattatları

HİLAL KAZAN

Bir insanın içinde yazıya karşı tutku derecesinde bir ilgi, heyecan ve merak varsa bu sanatı öğrenmenin her türlü yollarını arar, ne yaşı, ne yaşadığı yer ne de fiziki durumu buna engel olabilir.

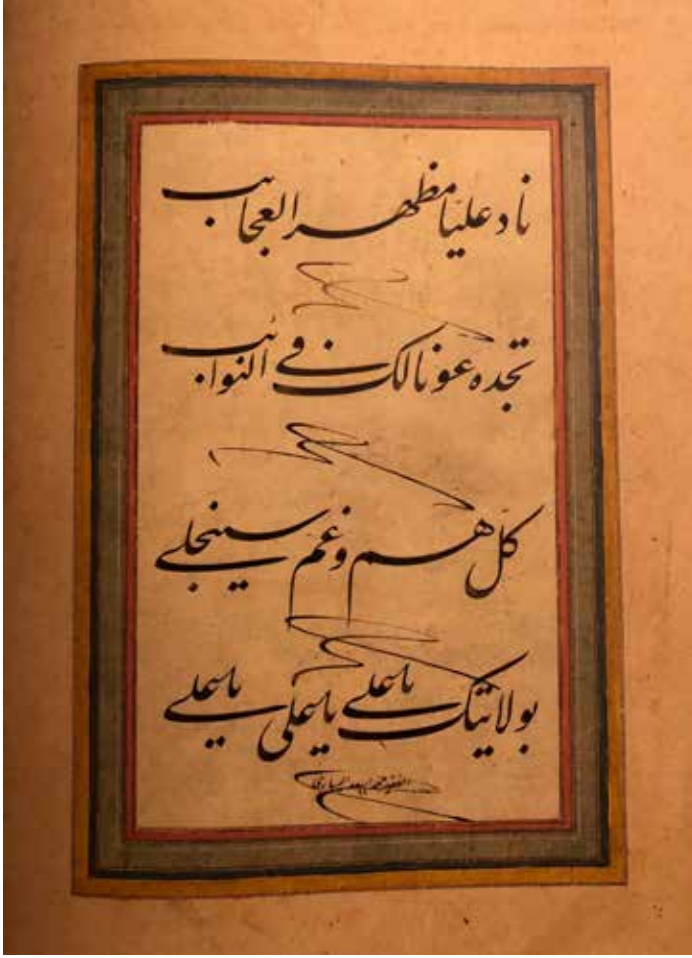
Kabiliyet veya yetenek bir insanda herhangi bir şeye karşı doğuştan gelen yatkınlık, beceriklilik. Nerede, ne zaman, kimde, zuhur edeceği belli olmayıp sonradan kazanılması da pek mümkün değildir. Kabiliyetle doğrudan ilişkili olan alanların başında resim, müzik, heykel, dans gibi sanatın çeşitli kolları gelir. Hüsnuhat sanatı da bunlardan biridir. Şayet bir insanın içinde yazıya karşı tutku derecesinde bir ilgi, heyecan ve merak varsa bu sanatı öğrenmenin her türlü yollarını arar, ne yaşı, ne yaşadığı yer ne de fiziki durumu buna engel olabilir. Zaman içinde yazılmış muhtelif tarih, seyahatname, hatırat ve biyografi kitaplarında kendilerine yer bulan sıra dışı şahsiyetlerin hayat hikayelerinden bu kaniya varılmaktadır. Bu hattatların içinde kadınların bulunduğunu da burada hatırlatmakta yarar var.

Hat sanatında temayüz etmiş olan sıra dışı diye tanımladığımız hattatları diğerlerinden ayıran özellikleri yaradılışları itibariyle veya geçirdikleri kazalar nedeniyle fiziksel olarak farklı olmalarıdır. Bu farklılık yaşadıkları devirlerde onların eserlerinin güzelliğini görüp yazma tarzlarına, yazı pozisyonlarına şahit olanları hayrete düşürmeleridir.

Esas itibariyle fiziksel olarak farklı hattatların varlığına İslam'ın erken dönemlerinden beri rastlanmaktadır. Hicrî VI. asırda Eyyubiler devrinde Kahire'de yaşadığı bilinen Binti Hüdaverdi adındaki kadın iki eli olmadan doğduğu için Bî-dest (Elsiz) lakabıyla meşhur kadınlar arasında tarihe geçmiştir. Kalemını ayakları ile açıp gene ayaklarıyla kalemi tutarak yazmakta iken kadının varlığından haberdar olan devrin vezirlerinden biri şehrin ileri gelen hattatlarının da bulunduğu toplantıya Bî-dest'i de getirtmiştir. Hattatların huzurunda kadını imtihan ve yazılarını kontrol etmiş, hattatlar da onun bilgisini ve sanatını onaylayınca vezir tarafından kendisine katiplik görevi verilmiştir.

Elin dili: Yazı

Bir diğer sıra dışı hattat Osmanlı Devleti'nde XVII. asırda yaşamış olan Bî-dest ü Bî-pâ Mehmed Efendi'dir. IV. Mehmed (1642-1693) devrinde yaşadığı ve hattatlığı hakkında "Vakâyinâme-i Abdî Paşa" adlı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir yazma tarih kitabında yer alan bilgilerden öğrenilmiştir. Bî-dest ü Bî-pâ Mehmed Efendi Bolulu olup geçirdiği bir hastalık sebebiyle ellerini ve ayaklarını bileklerinden kaybetmiş, geçim derdine düşünce İstanbul'a çare aramaya gelmiştir. Bir şekilde yolları devrin tanınmış hattatlarından Suyolcuzaade Mustafa Eyyûbî (1619-1686) ile kesişmiş, ondan sülüs-nesih yazı meşk etmiştir. Meşk eğitimini tamamlayınca bir En'am-ı Şerif yazmıştır. Bî-dest ü Bî-pâ Mehmed Efendi'nin varlığından haberdar olan Sultan IV. Mehmed, hattatı merak eder ve huzuruna çağırır. Mehmed Efendi'den huzurunda bir satır sülüs, 2 satır da nesih yazmasını ister. Hattatın mürekkeğini ve kalemini çıkarışı iki bilek ucuyla kalemini kuvvetlice tutup yazısını yazarkenki ustalığı mecliste bulunanları hayrete düşürür. Sultan kendisine takdim edilen En'am'ı da kabul eder. Bî-dest ü Bî-pâ Mehmed Efendi'yi in'amlarla ve 20 akçe gündelikle emekli maaşı bağlayarak ödüllendirip mutlu eder. Günümüze sadece Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir kıta yazısı ulaşmıştır. Bu yazı onun başarısının bir nişanesidir.

XVIII. yüzyılda sıra dışı bir hattat olarak Bî-zebân İbrahim Ağa (Dilsiz) (ö.1741) bilinmektedir. Ustalık devirlerindeki yazılarını gören devrin ileri gelen hattatları ve ustaları onun yazıları için “Yazı elin dilidir ve lisanlardan biridir”, diyerek övmüşlerdir. Bu hüküm adeta onun yazılarında ortaya çıkmıştır. Doğum tarihi bilinmemekle beraber Girid, Hanya’da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta devşirilerek Enderun-ı Hümayun’a alınmıştır. Orada geleneksel eğitim gördükten sonra dilsiz ağalar zümresine dahil edilmiştir. Sultan III. Ahmet tarafından saray hocası Seyyid Mehmed Nuri Mısıri’den sülüs-nesih yazı meşk etmiştir. Patrona Halil İsyanı (1730) sebebiyle III. Ahmed hal’inden sonra saraydan çerağ edilmiştir. Hüsnühatta devrindeki diğer üstadlardan da istifade ederek kendisini geliştirmiş mükemmel bir hattat haline gelmiştir. Bu sebeple onu kıskananlar ve başarısını çekemeyenler tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Eserleri arasında Kur’an-ı Kerim, sülüs-nesih hat levhaları, murrakaa şeklinde yazdığı hilye-i şerif sayılabilir. Akranları tarafından yazılarının Şeyh Hamdullah (ö. 1520) ekolünü yansıttığı ifade edilmektedir. Günümüz Çapa’da bulunan Dilsiz Çeşmesi onun hayratı sayıldığından aynı muhitte ikamet ettiği düşünülmektedir.

Aynı asrın ikinci yarısında yaşamış olan Mehmed Esad Yesârî (ö.1798), sıra dışı hattatlar arasında en fazla tanınmış olanıdır. Hüsnühat sanatındaki talik yazıda Osmanlı Ekolünü meydana getiren hattat olarak şöhret bulması onu hem akranları arasında hem de yetiştirdiği talebeleri ve ardılları meyanında en yüksek mertebeye taşımıştır. Kaynakların ifadesine göre sağ tarafı tamamen felçli olarak doğduğu belirtilse de-zamanın algısı bu yönde olabilir- tıbbî olarak durumunun daha farklı olduğu düşünülmektedir.

Nadir bir kabiliyet

Babası Kadı Mahkemeleri mübaşirlerinden Kara Mustafa Ağa’dır. Yazıya çok meraklı olduğundan babası kendisine hoca arayışına girer ve devrin talik yazı üstadlarından Veliyyüddin Efendi’ye (1684-1768) müracaat ederek oğlunu götürür. Farklı fiziksel yapısı olan bir gençle karşılaşan Veliyyüddin Efendi, biraz da mizacı gereği M. Esad Yesari’yi talebeliğe kabul etmez. Pes etmeyen baba bu kez Mevlevî meşrep Dede-zade Mehmed Said Efendi’ye (ö.1759) müracaat eder. Yapısı itibarıyla kuşatıcı ve kucaklayıcı bir karaktere sahip olan Dede-zade, M. Esad

Hat sanatında temayüz etmiş olan sıra dışı diye tanımladığımız hattatları diğerlerinden ayıran özellikleri yaradılışları itibariyle veya geçirdikleri kazalar nedeniyle fiziksel olarak farklı olmalarıdır. Bu farklılık yaşadıkları devirlerde onların eserlerinin güzelliğini görüp yazma tarzlarına, yazış pozisyonlarına şahit olanları hayrete düşürmeleridir.

Yesari'yi kabul ederek ilk meşkini eline verir. Ertesi hafta M. Esad Yesari, heyecanla yazdığı meşki hocasına götürür. Fakat hocası çok şaşırılmıştır, kendisine “evladım benim sana verdiğim yazıyı değil kendi yazdığını getirecektin” der. Yesari de “Efendim bu benim yazdığımdır. Sizin ki cüzdanımdadır” diyerek Hocasının verdiği meşki de ayrıca çıkarıp gösterir. Hayret içinde kalan Dedezade’de yazıyı bir kere de gözünün önünde yazmasını ister. Sonuç Dedezade şok etkisi yaratır. Bu genç delikanlı fiziksel durumunun ötesinde nadir bulunan bir kabiliyettir. Derslerini serî bir şekilde geçerek meşk sürecini tamamlayan Mehmed Esad Yesari'nin 1754 yılında yapılan icazet töreninde hazır bulunan Veliyyüddin Efendi yıllar önceki hatasını anlayıp pişman olmuştur. Çok üretken bir hattat olduğundan devirlerine yetiştiği Osmanlı Sultanları onu huzurlarına çağır-mış, Sultan III. Mustafa, (1711-1774) onu Saray Hocalığına tayin etmiş, I. Abdulhamid (1725-1789) ve III. Selim (1761-1808) devirlerinde inşa edilen yapıların kitabelerini ona yazdırmışlar. 1792 yılında hocası olduğu oğlu Hattat Yesarizade Mustafa İzzet Efendi ile hacca niyet etmiş Sultan III. Selim kendisine 12500 kuruş yolluk ihsanında bulunmuştur.

Pes etmeyen hattatlar

Hat sanatı tarihinde nadir de olsa bazı hattatlar vardır ki yaşadıkları süreçte -sanatlarında çok başarılı olup şöhret bulmuş olsalar da, hat ekolü kurucusu olsalar da, hat sanatının gelişimine öncülük eden köşe taşlarından olsalar da - karşılaştıkları talihsizlikler ve hastalıklar sebebiyle ellerini istedikleri gibi kullanamaz hale gelmişler, ancak pes etmeyip mevcut olan diğer elleriyle yazıya devam ederek eserler vermişlerdir.

Kronolojik olarak bahsedilecek olursa bunlardan ilki Abbasiler döneminde yaşamış olan hüsnühat sanatının ilk kurallarını meydana getiren halifelerin vezirliğini de yapmış olan İbn Mukle'dir (ö. 940). Şiraz taraflarından yetişmiş olan İbn Mukle, hattat bir aileye mensuptur. Çeşitli devlet kademelerinde görev yaptıktan sonra halifeler, Muktedir-Billâh (ö. 932) ve Kahir-Billâh'ın vezirliğini yaptı. Bu süreçte bazı siyasi olaylara karışınca aralarında husumet bulunan İbn Râik' adlı üst düzey devlet memurunun halifeden onun kendi aleyhine yazılar yazdığı sağ elinin kesilmesini istedi ve kadıdan da fetva alınarak bu istek yerine getirildi. Sağ elini kaybetmesine rağmen pes etmeyip yazı yazmaya devam etmiştir. İki adet mushaf istinsah etmiş, pek çok da hadis kaleme almıştır.

Yazı yazdığı ellerini geçirdiği felç sonucu bir süre kullanmayan Osmanlı hat sanatında ekol sahibi olan Hafız Osman (1642-1698) yakalandığı hastalıktan kurtulmak için azimli mücadele eden bir diğer hattattır. Sultan III. Mustafa'nın da hat hocası olan Hafız Osman pek çok talebe yetiştirmiş, sayısız eserler geride bırakmıştır. Vefatından beş-altı yıl önce felç geçirmiş ancak yazı yazmayı bırakmamış, devam ettirmeye gayret etmiştir.

Bu bahsedilen sıra dışı hattatların sayısının burada zikredilenlerden bir miktar daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Batıdan doğuya, kuzeyden güneye oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış İslam dininde bölgesel sanatçı ve yeteneklerin hepsinin devirlerinde yazılmış kitaplara, araştırmalara girmesi haliyle mümkün olamamıştır. Ancak şu kadarını söylemek gerekirse haklarında bilgi sahibi olunan hattatlar günümüzde emsalleri gibi hayatta başarılı olmak ve başarmak için azimlerini ve mücadelelerini ömürlerinin sonuna kadar devam ettirmişlerdir.